

SELÇUKLU DEVRİ KADIN BAŞLIKLARI

Mehmet ÖNDER

Başlangıcından bugüne, Türk Giyim Tarihi üzerinde şimdiye kadar ciddi bir araştırmanın yapılamamış olduğunu büyük bir noksanlık sayıyoruz. Buna rağmen bazı araştırmacıların, Selçuklulardan önce ve Selçuk'u devri Türk giyim - kuşamı üzerinde durdukları, bu konularda gerçekten aydınlatıcı bilimsel incelemeler yaptıkları da görülmektedir¹.

Konya - Beyşehir Gölü batı sahillerinde Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad I. (1219 - 1239) tarafından yaptırılan, ancak son yıllarda keşfedilen Kubâd - âbâd Sarayları'nın kazıları, Selçuklu giyimleri konusunda da bize yeni bilgiler vermiş, Saray'ın duvar çinileri üzerindeki kadın ve erkek figürleri, bu giyim - kuşamı gözle görülür şekilde, ayrıntıları ile bize ulaştırmıştır². Şimdiye kadar gereğince tanıtılamamış bu değerli malzemeden yararlanarak, bu yazımızla Selçuklu devri kadın başlıkları üzerinde yeniden durmayı, bilgilerimizi, resimleri ile de süslemeyi faydalı buluyoruz.

Tarih boyunca kadın ,her yerde,

¹ M. Altay Köymen, Alp Arslan zamanı Türk giyim - kuşamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III. Ank. 1971, s: 51 - 90, E. Esin, Ay bitiği, The Court Attendants in Turkish Iconography, Central Asiatic Journal. XCV/1-3, 78-117. M. Z. Oral, Selçuklularda Giyim Eşyası, Türk Etnografya Dergisi, V. Ank. 1963, s: 14 - 20. M. Önder, Kubadabat Sarayları Kazılarında yeni bulunan resimli dört çini, Sanat Tarihi Araştırmaları, II. İst. 1968, s: 116 - 121.

² Kubad-âbâd hakkında ilk raporlar için bk: M. Zeki Oral, Kubad-âbâd Nasıl Bulundu, İlahiyat Fakültesi Derg. II-III. Ank. 1953 - Kubad-âbâd Çinileri, Belleten, Nr. 66. Ank. 1953. Ayrıca bk: K. Otto-dorn - M. Önder, Bericht Über die Grabung'in Kubadabad, 1965, Archäologischer Anzeigener, II. Berlin - 1966 (Türkçe baskısı: Kubad-âbâd Kazıları 1965 yılı ön raporu, Türk Arkeoloji Dergisi, XIV, Ank. 1967).

her zaman güzel görünmek için en iyi şekilde giyinmiş ve süslenmiştir. Giyim şekilleri, iklim şartlarının da etkisi altında bulunmakla birlikte, nerede olursa olsun kadın, önce baş güzelliğine önem vermiş, süslemeye başından başlamıştır. Bu nedenle, yüz güzelliği, saç biçimleri ve başa giyilen başlıklarla bir arada düşünülmüş, (Güzelin başına, ağa'nın aşına, atın dişine bak) tekerlemesi ,atasözü olmuştur .

Eski Türklerde kadının güzelleşmek için, yüzündeki kılları ipe aldirdıklarını ,buna "yüzünü ipletmek" 'dendiğini Kâşgarlı, Divân'ında ifade eder³. Ayrıca, aynı eserde, kadınların yüzlerine (kirşen)denilen düzlük⁴, yanaklarına da (englik) adı verilen ve kırmızı boyadan yapılan allık⁵ sürdükleri kaydedilir. Rastık denilen ve kaşlara sürülen siyah, yağ'lı boya ,her ne kadar eski bir Doğu göreneği ise de, Türk kadınlarının buna pek iltifat etmedikleri, rastığın daha çok. Hint, İran ve Arap kadınlarınca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, "sürme" denilen, çoğu zaman çam is'inden yapılarak ağaç tığlarla kirpiklere çekilen ince siyah toz, Türk kadınlarının çok eskiden beri kullana geldikleri süs malzemesidir. Mevlâna Celâleddin'in Mesnevî'sindeki bir hikâyede yaşlı bir kadının, güzelleşmek için, genç kadınlar gibi, aynanın karşısına geçerek kaşlarını yolduğu, yüzüne allık sürdüğü, kirpiklerine sürme çektiği anlatılır⁶. Yanaklara ve çeneye siyah "ben" kondurulma-

³ Kâşgarlı Mahmud, Divan (terc. B. Atalay) II. 355, III, 307.

⁴ Aynı eser, I. 437.

⁵ Aynı eser, I. 115.

⁶ Mevlânâ Celâleddin, Mesnevî VI. b: 1270-1275. İst. 1957.

sı ise yine eski bir süslenme geleneğidir. İki kaş arasına kırmızı boya ile konan yuvarlak nokta'nın Türklerde kullanılmadığını, bunun Budistlere özgü kut-sal bir işaret olduğunu biliyoruz. Türk kadınları, "ben" i siyah bir boya ile yanaklara, ya da çene üzerine tek bir nokta olarak koymuşlardır. Kubad - âbâd Sarayı çinileri üzerinde benli kadın figürlerine sık sık rastlanmaktadır (Resim: 1).

Kadın başlarını süsleyen unsurlar arasında kulaklara takılan küpe'nin de ayrı bir yeri vardır. Türk erkek ve kadınlarının çok eskidenberi, kulaklarına çeşitli biçimlerde küpeler taktıklarını biliyoruz⁷. Kaşgarlı Mahmud, küpeye (tolgağ) dendiğini yazar⁸. Kadınların kullandıkları halka, ya da hilâl biçimindeki, altın - gümüş küpelere ayrı bir ad verilmiş ve (Ökmek) denmiştir⁹. Genç kızların ise daha çok inci küpeler taktığı Kâşgarlı'da ifade edilmektedir¹⁰.

Eski Türklerde, kadın başlıklarına, özellikle saç tuvaletine büyük önem verilmiştir. Herseyden önce, şunu belirtelim ki, saç yalnız kadının değil, erkeğin de süsü, hatta erkek için yiğitlik sembolüdür. El - Câhiz, Horasanlı Türklerin ağzından: (Biz iri cüsseli, uzun ve gür saçlı, geniş omuzlu kimseleriz) diyerek, onların kahramanlık öykülerini anlatır¹¹. Erkeklerde uzun saç modasının, Anadolu Selçukluları devrinde, hatta sonraki Beylikler devrinde de devam ettiğine dair kavnaklarda geniş bilgiler vardır¹². İbn-i Batuta, Anadolu gezileri sırasında Alanya'da Karamanoğlu Yusuf Bey'i ziyaret etmiş ve Onun

uzun saçlarını siyaha boyadığını görmüştür¹³. Kubad - âbâd Sarayı çinilerindeki insan figürlerinde uzun saçlı erkek resimleri vardır. Sakalsız ve bıyıksız bu figürleri, çoğu zaman, kadın figürlerinden ayırmak güç olmaktadır.

Selçuklu devrinde kadınların herseyden önce saçlarını örerek omuzları üzerine sarkıttıklarını, yazılı kaynaklardan ve elimizde bulunan minyatür ve resimlerden anlıyoruz. Örneğin, Selçuklu devri kadın şairlerinden Erguvan Hatun, kocasına yazdığı bir mektupta: (Henüz saçlarım siyah, örgülerim zincir gibi olduktan sonra, sen yüz niyâzla bir kişi avlarsan, ben bir gamze ile yüz kişiyi sürüklerim) demektedir ve siyah örgülü saçların, devrinde, kadın güzelliğinin önemli bir unsuru olduğunu belirtmektedir¹⁴. Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad I, in yaptırdığı Konya Dış Kal'ası kabartmaları arasında bulunan kadın yüzlü Kanatlı Melek figüründe de tac biçimindeki üç dilimli başlığın altından bele kadar sarkan saçların örgüleri çok açık olarak görülmektedir (Resim: 2.). Selçuklu devri kadınlarının giydiği bu başlıklar "bağaltak" ya da "üsküf" olarak adlandırılmaktadır. Bağaltaklar, Kubadabad Sarayı figürlerinde de görüldüğü gibi üç dilimlidir. Kenarları değerli taşlar ve sırmalarla süslüdür. Saray'a mensup kadınların bağaltaklarının alınlıklarında tuğa benzer, çoğu tavus tüyünden bir sorguç bulunur. İbn-i Batuta, Kırım Hanı Sultan Mehmet Özbek'in karısından bahsederken: (Hatun, başına cevahir ile süslü, tepesinde tavus tüyü bulunan bağaltak adında bir taç giymişti) demektedir¹⁵. Kubad - âbâd Sarayı kadın figürleri arasında, dilimli taç şeklinde ve çevresi hilâl motifleri ile süslü çeşit-

⁷ B. Ögel, İslâmiyetten önce Türk Kültür Tarihi (İndeks'te Küpeler). Ank. 1962.

⁸ Kâşgarlı Mahmud, Divân, II. 88.

⁹ Aynı eser, I. 105.

¹⁰ Aynı eser, II. 289.

¹¹ El-Câhiz (terc. R. Şeşen) Hilâfet ordusunun menkıbeleri ve Türklerin faziletleri, Ank. 1967, s: 48.

¹² Türk erkeklerinde uzun saç için bibliyografya'ya bak: M. Altay Köymen, Alp Arslan zamanı Türk giyim-kuşamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III. Ank. 1971. s: 84 - 89.

¹³ I. Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İst. 1971, s: 5.

¹⁴ O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ank. 1958. s: 169.

¹⁵ İbn-i Batuta Seyahatnâmesi (terc. M. Şerif) I. İst. 1327 s: 373.

li biçimlerde bağaltaklar ve başlıklar görülmektedir (Resim: 3 - 11).

Selçuklu devri kadın başlıkları arasında yer alan üsküfler, uçları arkaya sarkan külâh biçimindedir. Keçeden veya kalın kumaşlardan yapılan bu başlığın Kubad - âbâd Sarayı figürleri arasında çeşitli örnekleri vardır (Resim: 12). Ayrıca, Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığından Akşehir Müzesine kaldırılan XIV. Yüzyıla ait mezar taşları arasında¹⁶, 737 H. (1336 M.) tarihli, Mehmed Kızı Rana Hatun'a ait bir mezartaşında gergef işleyen oturmuş bir kadın resmi bulunmaktadır. Kadının başında kadın fesine benzer yuvarlak bir başlık bulunmakta, başlığın üzerine örtülen ince tül, arkada toplanmaktadır (Resim: 13.). Aynı devre ait diğer bir mezartaşı üzerindeki bir kadın figüründe de üsküfe benzer bir başlık görülmektedir (Resim: 14.). Kubad - âbâd Sarayı çini figürleri arasında sivri tepelikli saç topuzuna benzer başlıklar bulunduğu gibi (Resim: 6 - 7), Konya Selçuklu Köşkü çinileri arasında bulunan bağdas kurmuş bir kadın figüründe de bere şeklinde, tepesi yuvarlak, püsküllü değişik bir başlık görülmektedir (Resim: 15).

Türk kadınlarının, yüzün iki yanından sarkan saçlarına, ayrıca ek saç olarak keçi kılından zülûf taktıklarını Kâşgarlı'dan öğreniyoruz¹⁷. Bu âdetin Anadolu Selçukluları devrinde de devam ettiği, elimizde örneklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir çini üzerinde, yaşmağını boynunda toplamış ve ucunu sol omuzuna düşürmüş bir kadın figüründe tepe saçının bir püskül gibi arkaya sarkıtıldığını görmekteyiz. Bu saçın bir ek saç olduğu sanılmaktadır: (Resim: 16).

¹⁶ Akşehir'deki figürlü mezar taşları için bk: R. M. Meriç, Akşehir, Türbe ve Mezarları, İst. 1936. A. Süheyl Ünver, Pierres Tombales Seldjoukides a effigie au 14.e Siècle en Anatolie, Jerusalem, 1960.

¹⁷ Kâşgarlı Mahmud, Divân, II. 287.

Bazı yaşlı kadınların başlarına kına yaktığı (sürdüğü) yine Kâşgarlı'da geçmektedir¹⁸. Kına, ayrıca el ve ayaklara sürülen bir güzellik unsuru olarak, tarih boyunca Türk gelenekleri arasında yer almıştır.

Kubad - âbâd Sarayı figürleri arasında, başında meyva sepeti taşıyan çarşafli bir kadın figürü de bulunmaktadır. Ağzını burun hizasına kadar çarşafıyla kapıyan ve yalnız gözleri açık olan bu figürün özellikle bir saray halayığına ait olduğunu sanıyoruz. Çarşafın, eski bir Arap giyimi olduğu, islâmiyetin etkileri ile çok sonra, daha çok şehirlerde Türk giyimleri arasına karıştığı, köy ve kasabalarda çarşaf kullanılmadığı bilinen bir gerçektir. Kubad - âbâd Sarayı figürleri arasında bulunan çarşafı bu kadının Arap ülkelerinden getirilmiş, kadın kölelerden birine ait olduğu düşünülmelidir. Figürde de görüldüğü gibi kadın, Arap ülkelerinde âdet olduğu üzere, başında sepet ya da geniş bir meyva kabı taşımakta, her haliyle bir hizmetçi olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 17).

Burava kadar elimizdeki çok yeni malzemeyle, Selçuklu devri kadın başlıkları üzerinde kısaca durmama çalıştık. Şuna da işaret etmek isteriz ki, Selçuklu devri minyatürlerinde, taş, maden ve çini eserleri üzerinde şüphesiz buraya eklenecek pekçok kadın figürü ve başlığı vardır. Biz, daha çok Kubad - âbâd Sarayı figürleri üzerinde durmak istediğimizden bu malzemeyle karşılaştırmalı bir araştırmaya girmek istemedik. Konunun ayrı bir çalışmayla tümünden ele alınması, Türk Giyim Tarihi için çok faydalı olacağı kanısındayız.

Şurasını da unutmamak, gerekir ki, Selçuklu devri giyimleri ile birlikte kadın başlıklarının izlerini, özellikle şehirleşmemiş, köy ve kasabalarımızda yaşayan halkın giyim - kuşamında çeşitli örnekleriyle bulmak mümkündür.

¹⁸ Aynı eser, 259.

Resim: 1. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında hotoz, kulağında hilâl şeklinde küpe bulunan benli bir kadın figürü. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 3. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında taç şeklinde, hilâl motifleriyle süslü bağaltak bulunan kadın figürü. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 2. Selçuklu İevri Kanatlı Melek figürü. (Konya Müzesindedir.)

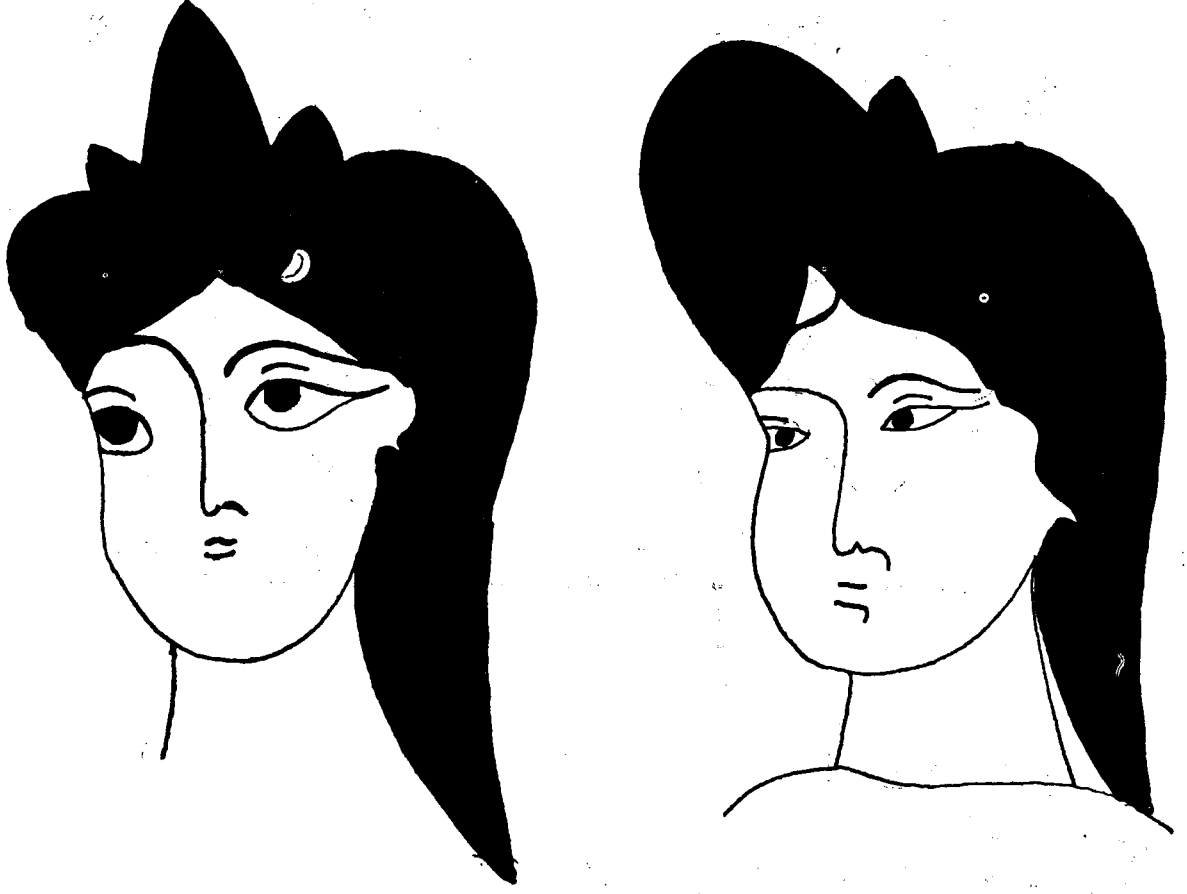
Resim: 4. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında taç şeklinde bağaltaklar bulunan bağdaş kurmuş kadın figürleri. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

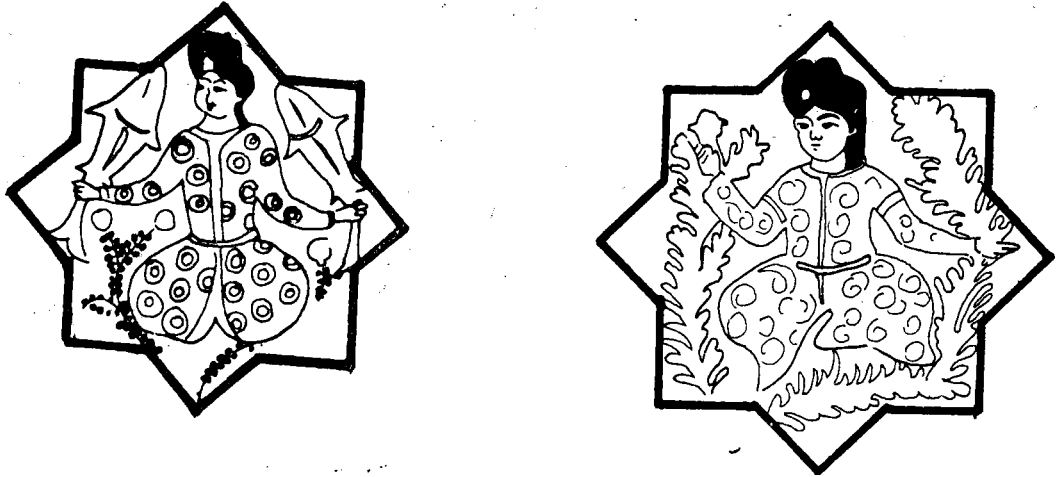
Resim: 5. Taç başlıklı bir Selçuklu figürü. (Konya Müzesindedir)

Resim: 6-7
Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde kadın başlıkları. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir)

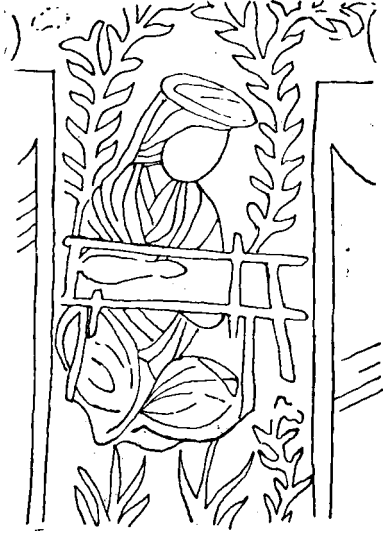
Resim: 8 - 9. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde kadın başlıkları. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 10 - 11. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde kadın figürleri ve başlıkları. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 12. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde üsküf başlıklı figür. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir).

Resim: 13. Akşehir mezartaşlarında Rana Hatun mezartaşında başlık. (Akşehir Müzesindedir.)

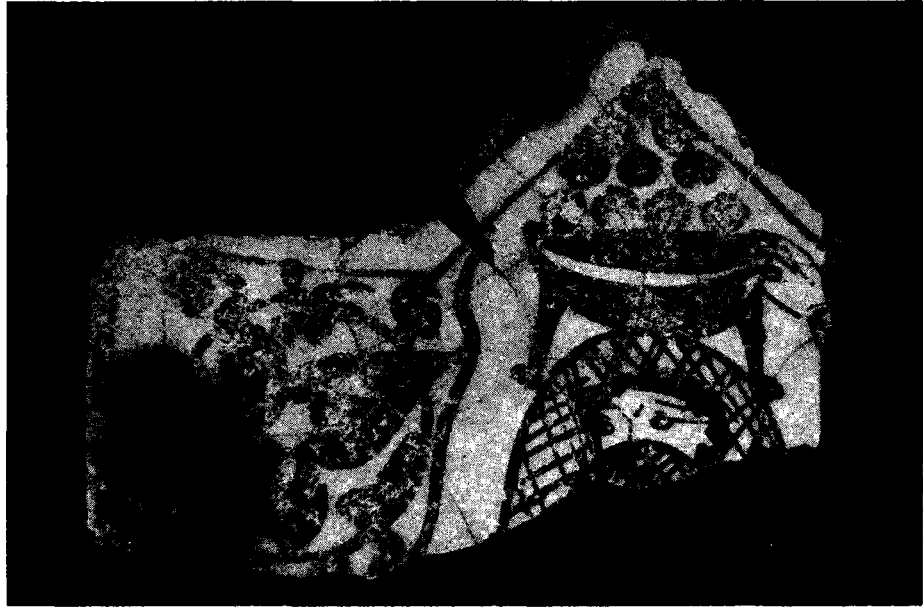
Resim: 14. Akşehir mezartaşlarında üsküflü kadın başlığı. (Akşehir Müzesindedir.)

Resim: 15. Konya - Selçuklu Sarayı çinilerinde bağdaş kurmuş insan figürü ve başlığı. (İstanbul - Türk ve İslâm Eserleri Müzesindedir.)

Resim: 16. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde ek saçlı bir kadın figürü. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 17. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında meyva sepeti taşıyan bir kadın figürü. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)